

Ελληνικότητα & γενιά του '30

Τα τελευταία χρόνια γράφτηκαν πολλά για την ελληνικότητα, χωρίς αυτό να βοηθήσει στο ξεκαθάρισμα της έννοιας, καθώς η συζήτηση από το χώρο των ιδεών και της λογοτεχνίας επεκτάθηκε προς τη ζωγραφική, τη μουσική, την αρχιτεκτονική και πρόσφατα και προς την αρχαιολογία. Αν και η λέξη 'ελληνικότητα', σύμφωνα με τον Στέφανο Κουμανούδη, εισάγεται στην ελληνική γλώσσα στα 1851 από τον Κωνσταντίνο Πωπ και ο Πολυλάς την πρωτοεισάγει το 1860 στην απάντησή του προς τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο υπερασπιζόμενος την ελληνικότητα της Σολωμικής ποίησης,¹ η συζήτηση περί ελληνικότητας συνδέθηκε κατεξοχήν με τη δεκαετία και τη γενιά του '30. Το παράδοξο είναι ότι οι εκπρόσωποι αυτής της γενιάς ούτε χρησιμοποίησαν εκτεταμένα τον όρο ούτε έγραψαν κάποιο θεωρητικό δοκίμιο περί του θέματος, ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1930, παρά μόνο κάποιες γνώμες, συμμετέχοντας σε διαλόγους (Γ. Σεφέρης-Κ. Τσάτσος), ή άρθρα ανταποκρινόμενοι σε συζητήσεις γύρω από πρόσωπα (Π. Γιαννόπουλος). Γιατί όμως συνδέθηκε η γενιά του '30 με την ελληνικότητα; Μέχρι τώρα δεν έχει δοθεί κάποια επαρκής εξήγηση για αυτή τη σύνδεση και εδώ θα επιχειρήσω να δώσω μια ερμηνεία, ξεκινώντας από μια συνοπτική σύγκριση τρόπων θεώρησης του παρελθόντος.

Αν θέλαμε να σκιαγραφήσουμε τα βασικά σχήματα με τα οποία οι Έλληνες άνθρωποι των γραμμάτων είδαν το ελληνικό παρελθόν, ιδιαίτερα το κλασικό, τους τελευταίους δύο αιώνες, θα καταλήγαμε στα εξής τέσσερα. Το

πρώτο σχήμα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί συμβολικό ή αρχαιολογικό και προϋποθέτει, λόγω και της συνακόλουθης υποτίμησης του μεσαιωνικού παρελθόντος, τη διάσταση ανάμεσα στο κλασικό παρελθόν και το παρόν. Το χάσμα παρελθόντος και παρόντος μπορεί να γεφυρωθεί είτε συμβολικά με την αναβίωση του κλασικού παρελθόντος ως ιδεατού προτύπου, είτε αναπαλαιωτικά μέσω μιας διαδικασίας αποκάθαρσης με την οποία τα αρχαία μνημεία, τα τοπωνύμια και η γλώσσα αποβάλλουν τις ιστορικές επιστρωματώσεις και αλλοιώσεις, είτε μηχανικά μέσω της δημιουργίας μιας τεχνητής γλώσσας, όπως η καθαρεύουσα. Ως εκ τούτου, από την εποχή του ελληνικού Διαφωτισμού και σε όλο σχεδόν το δέκατο ένατο αιώνα ο νεοκλασικισμός είναι ιδιαίτερα έντονος ενώ οι λέξεις 'ανάσταση', 'αναβίωση' ή η φράση 'παλινόστηση των μουσών' είναι επίσης συχνές.

Αν το σχήμα αυτό προϋποθέτει την αρχαιολογική αντιμετώπιση του παρελθόντος ως μνημείου και ως κάτι απόμακρο που είτε μπορεί να χρησιμεύει ως συμβολικό πρότυπο είτε ως μέσο για παραλληλισμούς και συγκρίσεις, το δεύτερο σχήμα, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως οργανικό ή ρομαντικό, προϋποθέτει το παρελθόν ως ζωντανό παρόν με την έννοια ότι ίχνη του παρελθόντος μπορούν να ανιχνευθούν σε νεότερα πολιτισμικά φαινόμενα. Από τη νοσταλγία για το παρελθόν – κλέος περνούμε στη νοσταλγία για τη χαμένη αυθεντικότητα. Το μοντέλο αυτό στήριξε την ανάπτυξη της λαογραφίας στην Ελλάδα στα τέλη του δέκα-

του ένατου αιώνα αλλά και το δημοτικισμό, προϋποθέτοντας μια σχεδόν υλική και απτή ανίχνευση του παρελθόντος στο παρόν.

Το τρίτο σχήμα που θα το ονόμαζα αισθητικό ή μοντερνιστικό αποτελεί μια συνέχεια του προηγούμενου με το να προϋποθέτει την παρουσία του παρελθόντος στο παρόν όχι τόσο με την έννοια της ιστορικής όσο μιας αισθητικής ή υφολογικής συνέχειας ή μιας μεταφορικής αντιστοιχίας. Η σχέση δηλαδή παρελθόντος και παρόντος αισθητικοποιείται ενώ η έννοια της συνέχειας δεν εκλαμβάνεται κατεξοχήν υλικά, ιστορικά ή γλωσσικά αλλά αισθητικά και μεταφορικά. Η αισθητικοποίηση του παρελθόντος σημαίνει ότι και το ίδιο χάνει την άκαμπτη στερεότητα του και νοείται ως κάτι που μπορεί να αναθεωρηθεί, να ανακαταταχθεί ή ακόμη και να απορριφθεί. Εφόσον το παρελθόν εννοείται στο παρόν υφολογικά και αισθητικά, τότε η συνέχεια είναι υποδόρια και συνεπώς δεν διατρέχει κάποιον κίνδυνο από την αμφισβήτηση του παρελθόντος και της παράδοσης.

Έτσι οδηγούμαστε στον τέταρτο τρόπο προσέγγισης του παρελθόντος που θα μπορούσαμε να τον ορίσουμε ως ειρωνικό (με τη ρητορική σημασία του όρου), κριτικό ή και μεταμοντερνιστικό. Και αυτό φαίνεται στην αντιμετώπιση της γλώσσας και του παρελθόντος. Ο Ροϊδης, για παράδειγμα, είναι ο πρώτος που δεν προβάλλει την καθαρεύουσα ως γέφυρα παρελθόντος-παρόντος αλλά αποστασιοποιείται ειρωνικά απέναντί της. Χωρίς να πιστεύει σε αυτή τη χρησιμοποίησι ως μάσκα απομυθοποίησης. Αν στον τομέα της γλώσσας

δεν αναζητείται η καθαρότητα ή η λαϊκή αυθεντικότητα, στη θεώρηση του παρελθόντος υποχωρεί η μνημειακότητα και η ακαμψία. Το παρελθόν σε αυτό το σχήμα δεν νοείται ως κάτι δεδομένο και αδιαφιλονίκητο αλλά επιδέχεται συνεχείς ερμηνείες και αναθεωρήσεις, ώστε να αναδειχθούν οι αποσιωπημένες πτυχές του ή να αποκτήσουν μίαν άλλη διάσταση. Σε αυτή την περίπτωση η ιστορική συνέχεια παραμερίζεται και το ενδιαφέρον στρέφεται προς τη σκεπτικιστική ανασκαφή και ανασυγκρότηση του παρελθόντος. Το ίδιο έχει ως συνέπεια η κλασική αρχαιότητα, ως λιγότερο προβληματική περίοδος, να παραγκωνίζεται και να αναδεικνύονται οι πιο αποσιωπημένες ή επίμαχες εποχές όπως η Ελληνιστική, η Βυζαντινή και η Οθωμανική. Έχοντας διαγράψει αδρομερώς αυτούς τους τέσσερις τρόπους προσέγγισης του παρελθόντος, που φυσικά δεν είναι οι μόνοι, μπορούμε τώρα να εστιάσουμε στον τρίτο, ο οποίος έχει ιδιαίτερη σχέση και με το ζήτημα της ελληνικότητας.

Αν στο πρώτο σχήμα το παρελθόν συνιστά αδιαμφισβήτητο πρότυπο και στο δεύτερο το μέσο της οργανικής συνέχειας με φορέα της τον λαό, στο τρίτο λειτουργεί αρχαιολογικά, δηλαδή ως μια δομή βάθους που κάθε φορά ανανεώνεται και επαναφορτίζεται μέσω της καλλιτεχνικής του εκμετάλλευσης. Συνδυάζει έτσι τη μνημειακή στιβαρότητα του πρώτου με τη ζωντανή παροντικότητα του δεύτερου. Σε αυτή την περίπτωση ενδιαφέρει μιν η ουσία του αρχαιτύπου, δηλαδή η οντολογία του παρελθόντος, το βάρος όμως πέφτει στη

δυνατότητα μετασχηματισμού και αναδημιουργίας του. Περισσότερο από κάθε άλλη εποχή η αρχαιότητα προσφέρεται για την αρχαιολογική θεώρηση του παρελθόντος, γιατί προϋποθέτει καταφυγή σε γνωστούς κλασικούς μύθους ή μοτίβα (Αργώ) ή πρόσωπα της αρχαιότητας (Οδυσσέας) παρά σε αποσιωπημένες, επίμαχες ή παρακμιακές περιόδους.

Η αρχαιολογικότητα, ως ένα είδος βαθιάς δομής και εκδοχή του αισθητικού-μοντερνιστικού σχήματος, που ανέφερα παραπάνω, συνδυάζει τη σταθερότητα με την ανακύκλωση, την αναφορά στην παράδοση χωρίς να αποκλείει τη γόνιμη ανανέωση, γιατί η αρχαιολογική προσέγγιση εξασφαλίζει μιν το προαίτιο χωρίς να παγιώνεται στη στατικότητα. Ίσως αυτή η αναζήτηση του αρχαιολογικού, στις διάφορες εκδοχές και εκφάνσεις του, θα μπορούσε να μας δώσει το κλειδί για να κατανοήσουμε πώς προέκυψε το όλο ζήτημα της ελληνικότητας στη δεκαετία του 1930.

Η αρχαιολογικότητα μέσω του συνεχούς μετασχηματισμού του παρελθόντος συνεπάγεται αφενός τη σχετικότητα του παρελθόντος και αφετέρου αποδίδει μεγαλύτερη προτεραιότητα στο παρόν. Η σχετικότητα αντιμετωπίζεται όχι επιμένοντας σε μιν άκαμπτη παράδοση αλλά προβάλλοντας μιν αισθητική ιδέα, ένα διαχρονικό πνεύμα, μιν αφηρημένη ποιότητα. Η ελληνικότητα, λοιπόν, αντισταθμίζει τη σχετικότητα της παράδοσης και διευκολύνει τη συνομιλία ιστορικού-αισθητικού, παρόντος-παρελθόντος και Ελλάδας-Ευρώπης. Ας πάρουμε όμως όλα αυτά τα θέματα με τη σειρά.

Η αρχαιολογική αντίληψη του παρελθόντος προβάλλει και ταυτόχρονα προσπαθεί να συμβιβάσει τη διάσταση ιστορικού (παράδοση) και αισθητικού (νεωτερικότητα), όπως την περιγράφει ο Σεφέρης με σημείο αναφοράς τον Παρθενώνα.

Στόν Παρθενώνα (...) έχουμε ακριβώς δυό διαφορετικά δλωσδιόλου κίνητρα συναισθημάτων, πού συνυπάρχουν στό ίδιο αντικείμενο. Τό ένα, τό ιστορικό, τό αρχαιολογικό, τό άνακικλωτικό, άς ποϋμε, μέ κάνει νά όνειροπολώ ταξιδεύοντας στό περασμένα· νά φιλοσοφώ πάνω στό ματαιότητα των ανθρώπινων· νά επαναστατώ για τίς μπάλες του Μοροζίνι· νά μένω έκστατικός μπροστά στην όμορφιά της ζωής των αρχαίων Έλλήνων. Τό άλλο, τό αισθητικό, είναι δλωσδιόλου άλλη ύπόθεση· είναι μιν ξαφνική παρουσία έντονη και άποκλειστική· ένας μανδύας από μάρμαρο, πού μέ σκεπάζει δλόκληρο· μιν φωνή πού δέν καταλαβαίνω, και πού ώστόσο αισθάνομαι την έπιτακτική ανάγκη νά μιλήσω σάν αυτή, για νά την καταλάβω.²

Ό,τι μπορεί να γεφυρώσει αυτή τη διάσταση ιστορικού και αισθητικού που εκδηλώνεται έντονα στη δεκαετία του 1930, είναι η πνευματοποίηση της παράδοσης και η αισθητικοποίηση του ελληνισμού, δηλαδή η ελληνικότητα. Η ελληνικότητα δεν νοείται σε αυτή τη δεκαετία, όπως νομίζουν ορισμένοι, ούτε ως απροβλη-

